

УДК 340.11

Гуняк Олександра Ярославівна –
суддя Перемишлянського районного
суду Львівської області

ПРИВАТНИЙ ТА ПУБЛІЧНИЙ ІНТЕРЕСИ В ПРАВІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто сучасний стан і перспективи осмислення проблематики приватного та публічного інтересів у праві. Проаналізовано важливі ідеї мислителів, філософів, юристів щодо сутності приватного та публічного інтересів від найдавніших часів розвитку політико-правової думки до сьогодення. Досліджено та згруповано праці сучасних правознавців, які вивчали різні аспекти природи приватного та публічного інтересів у праві. Визначено ключові напрями подальшого опрацювання співвідношення зазначених категорій.

Ключові слова: історіографія; інтерес; інтерес у праві; приватний інтерес; публічний інтерес; співвідношення приватного та публічного інтересів.

Процес розбудови державно-правових інституцій в Україні відбувається в умовах якісного перетворення більшості сфер життєдіяльності суспільства. Це можна пояснити, з одного боку, поглибленням світових тенденцій глобалізації та міжнародної інтеграції, а з іншого – внутрішніми національними особливостями становлення політичних і економічних традицій розвитку держави й права. Зазначений процес зумовлений трансформаційним періодом розвитку соціуму та ускладненням суспільних відносин, що потребує не лише вдосконалення нормативно-правових актів та інших джерел (форм) права [1, с. 5–6], а й активізації осмислення співвідношення приватного і публічного інтересів у праві. Причому становлення правової державності вимагає визначення ціннісних орієнтирів

майбутніх правових реформ, способів оптимізації державного впливу на важливі суспільні процеси. Створення якісно нового суспільства відбувається на основі загальнолюдських цінностей, зміни традиційного для радянського періоду уявлення про відносини між громадянами й органами державної влади, відмови від концепції пріоритету державних інтересів над інтересами громадян [2, с. 5].

Значення інтересу в житті суспільства важко переоцінити. Він є рушійною силою будь-якої діяльності, зокрема правотворчої та правозастосовної. Інтерес як загальнонаукова категорія або явище суспільного буття привертав до себе увагу представників різних епох і численних галузей суспільствознавства. Як слушно зазначає з цього приводу О. М. Вінник, складно знайти наукову працю з дослідження певних аспектів суспільного життя (серед іншого з праводержавознавства), де б не йшлося про цю категорію [3, с. 8, 10]. Питання сутності й ознак, форм вираження і співвідношення приватного та публічного інтересів викликає зацікавленість протягом усієї історії генези політико-правової думки. З огляду на це, актуальності набуває питання з'ясування стану та перспектив дослідження проблематики приватного і публічного інтересів у праві, тобто історіографічних надбань суспільних наук, передусім галузей праводержавознавства, з цього предмета наукового пошуку, що й становить мету статті. Для її успішної реалізації пропонуємо розв'язати такі завдання: по-перше, висвітлити найбільш важливі вихідні ідеї мислителів, філософів, юристів на сутність приватного та публічного інтересів від найдавніших часів розвитку політико-правової думки до сьогодення; по-друге, проаналізувати й згрупувати праці сучасних правознавців, які вивчали природу приватного та публічного інтересів у праві; по-третє, визначити пріоритетні напрями подальшого осмислення проблематики співвідношення приватного і публічного інтересів у праві.

Так, перші згадки про категорію «інтерес», а також роздуми про співвідношення приватного й публічного інтересів у праві були наявні вже в працях мислителів стародавніх Китаю, Греції та Риму. З початком формування і поступу суспільства видатні дослідники минулого звертали увагу на суперечності інтересів

різних ланок соціуму та необхідність порівняння первинних і вторинних інтересів [4, с. 97–98]. У поглядах давньокитайських мислителів, зокрема Кунфуція, Мо-цзи, Шан Яна та інших, утвердилась ідея щодо відповідальності людини за систему влади, пріоритету інтересів держави над інтересами народу. Таким чином, законодавство Стародавнього Китаю закріплювало та відображало переважно обов'язки, а не права й інтереси.

Водночас антична Греція є батьківщиною політико-правової теорії. З творчістю давньогрецьких мислителів, передусім Демокріта, Платона й Арістотеля, пов'язують початок правової цивілізації, правової та політичної думки, зокрема стосовно розуміння приватного та публічного інтересів.

Мислителі Стародавнього Риму успадкували і переосмислили більшість досягнень елліністичної культури. Не є винятком у цьому контексті проблематика співвідношення приватного й публічного інтересів у праві. Типовим для цієї історичної епохи є те, що саме в Стародавньому Римі латинське слово «*interesse*», яке можна трактувати як «перебувати між чим-небудь», «відрізнятися», «мати важливе значення», знайшло своє правове закріплення. Згодом воно перетворилося на юридичний термін «*interesse*». Римські юристи використовували його для іменування платні, яку нараховували у вигляді відсотків за надання позики. У другій половині XIII ст. цей термін почали використовувати каноністи – засновники системи західноєвропейського канонічного права. Мета його використання полягала в розмежуванні законної платні за надання позики та гріха лихварства. З канонічного права термін мігрував до німецької мови, де виникло слово «*interesse*», що означало «користь, вигода» [4, с. 100].

Саме давньоримський юрист і державний діяч часів правління династії Северів – Доміцій Ульпіан (170–228 рр.) застосовував поняття «інтерес» для розмежування приватного та публічного права. Публічне право – це те, що належить до справ Римської держави, а приватне – стосується користі окремих осіб; існує корисне і в публічних, і в приватних відносинах [5, с. 83]. Таким чином, мислителі Стародавнього Риму заклали підґрунтя диференціації права на публічне та приватне, застосувавши для

цього категорію «інтерес». Причому йшлося про те, що публічні права повинні мати перевагу над приватними [6, с. 15].

Порівняно з античним періодом наукова думка Середньовіччя не була настільки означена новизною щодо осмислення ролі інтересу в регулюванні суспільних відносин, визначаючи сутність цього феномену божественним задумом і провидінням. Поділу права на приватне та публічне як на початку, так і наприкінці доби раннього Середньовіччя практично не існувало. Римські здобутки в галузі приватного права зрештою було забуто. Матеріали систематизації Юстиніана донині не віднайдено [4, с. 107]. Водночас теологічне трактування інтересу в XIV–XVI ст. втратило актуальність у зв'язку з віяннями нової епохи – доби Відродження та Реформації. Для цього історичного періоду найважливішими суспільними цінностями були свобода самовираження, активна діяльність людини, повага до її прав та інтересів. Тому в цей період співвідношення приватного і публічного інтересів стали об'єктом дослідження тогочасних мислителів.

Одним із перших теоретиків нової епохи був відомий флорентієць Н. Макіавеллі (1469–1527 рр.) – новатор у політичній теорії, який неабияк вплинув на її подальший розвиток. Найбільш загальною причиною людських дій, що становлять базис відносин та власне історії, мислитель вважав інтерес. Для того, щоб управляти людьми, потрібно знати причини їх учинків, усвідомлювати їхні інтереси та прагнення. Люди неспокійні, честолобні, а отже постійно невдоволені власною долею. Тому в політиці завжди варто розраховувати на гірше, а не на добре й ідеальне. Особливість позиції Н. Макіавеллі щодо співвідношення приватного й публічного інтересів полягала в тому, що він розглядав республіку як результат і засіб узгодження прагнень та інтересів певних соціальних груп. Філософ зазначав, що в республіці гармонійно співіснують особистісні та державні інтереси, оскільки всі громадяни, змагаючись між собою, дбають як про приватні, так і про суспільні інтереси, а це сприяє постійному зростанню їх добробуту [7, с. 98–99].

В епоху Нового часу, яка тривала від періоду революцій у Нідерландах й Англії до війни за незалежність англійських колоній у Північній Америці та Французької революції, такі мислителі, як Г. Гроцій, Т. Гоббс, Б. Спіноза стверджували, що взаємозв'язок і взаємодія приватного та публічного інтересів зумовлені життєвим досвідом людини і визначаються відчуттями, пристрастями. З цього періоду розпочалося поступове зміцнення позицій приватного інтересу. У XVIII ст. вивчення співвідношення приватного та публічного інтересів знайшло відображення в працях провідних французьких матеріалістів. Так, П. А. Гольбах, Д. Дідро, К. А. Гельвецій, Ж.-Ж. Руссо здійснили спроби пояснити суспільне життя крізь призму феномену інтересу, визначаючи його найважливішою складовою діяльності людини. Уперше в історії філософії визначення поняття «інтерес» запропонував у XVIII ст. французький філософ німецького походження Поль Анрі Гольбах (1723–1789 рр.). Він обґрунтовував, що інтересом є об'єкт, з яким кожна людина пов'язує (залежно від темпераменту власних дій) уявлення про своє щастя. Іншими словами, інтерес – це те, що кожний із нас вважає необхідним для особистого щастя. На думку теоретика, інтерес постає єдиним і кінцевим мотивом усіх дій, а людська поведінка підпорядкована «законові інтересів». Окрім П. А. Гольбаха, така позиція наявна також у працях К. А. Гельвеція та Д. Дідро, які обґрунтували теорію інтересів, порівнюючи їх із магнітом, що «притягує» до активної діяльності, упорядковує суспільний устрій. Зокрема, К. А. Гельвецій (1715–1771 рр.) стверджував, що якщо фізичний світ підвладний закону руху, то духовний світ такою самою мірою підпорядкований законові інтересу. Інтерес є «всесильним чарівником», який змінює в очах усіх істотний вигляд будь-якого предмета [8, с. 78–79].

Починаючи з XIX ст. науковці, серед яких І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, К. Маркс та інші, активно аналізують сутність і взаємозв'язок приватного та публічного інтересів у концепціях і теоріях. Так, І. Кант (1724–1804 рр.) уперше підкреслив, що інтереси мають лише розумні істоти – люди, а також розмежував поняття потреб та інтересів [4, с. 9–10]. Водночас,

вивчаючи історію, Г. В. Ф. Гегель (1770–1831 рр.) відмічав, що дії людей впливають з їхніх потреб, пристрастей, інтересів, і лише вони відіграють головну роль. Об'єктивним базисом інтересу є не історична необхідність, не розвиток суспільного виробництва та різних форм суспільних відносин, а необхідність абсолютної ідеї, відображеної у сфері духу. Свої ключові положення про інтерес Г. В. Ф. Гегель сформулював у вченні про співвідношення громадянського суспільства та держави. Згідно з його міркуваннями, громадянське суспільство є «полем битви» індивідуального і приватного інтересів, «ареною», на якій відбувається їх зіткнення. Державі притаманний суспільний інтерес, а громадянському суспільству – індивідуальний. Причому громадянське суспільство гармонізує інтереси своїх членів, наділяючи їх характером загальності [7, с. 225].

Таким чином, певною особливістю філософських досліджень є усвідомлення інтересу як універсальної категорії, а також недостатність уваги до вивчення проблем галузевого, міжгалузевого, спеціалізованого напрямів пізнання природи приватного та публічного інтересів у праві. Щодо окремих питань сутності останніх у літературі сформувалася низка наукових позицій філософського рівня пізнання, які в комплексі становлять досить розмаїту палітру дискурсів, що об'єднує елементи історичного, традиційного та сучасного прогресивного мислення, іноді рецептованого з інших філософсько-правових шкіл і студій [9, с. 17].

Вивчення проблематики інтересу як правової категорії було започатковано в німецькому праві. Засновником «юриспруденції інтересів» вважають професора Рудольфа фон Ієринга (1818–1892 рр.). Науковець переконливо довів визначальну роль приватних інтересів вільних громадян у формуванні римського права. Він намагався поєднати політико-правові та психолого-соціологічні концепції, усвідомлюючи об'єктивне право як відображення загальних інтересів, а суб'єктивне – як узаконений інтерес [4, с. 10]. Право, на думку мислителя, – це захищений державою інтерес [10, с. 705].

Інший німецький праводержавознавець Г. Єллінек (1851–1911 рр.) намагався також пов'язати своє праворозуміння з

інтересом. У праці «Система суб'єктивних публічних прав» він уперше розглянув проблему суб'єктивних публічних прав, запропонувавши їх юридико-догматичну класифікацію: «Суб'єктивне право є визнаною та захищеною правовим порядком вольовою міццю людини, що спрямована на певне благо чи інтерес» [11, с. 400].

Тематика осмислення природи приватного та публічного інтересів не залишилась поза увагою й дореволюційних науковців, серед яких К. О. Неволін, Л. Й. Петражицький, М. К. Ренненкампф, В. С. Соловійов, Б. М. Чичерін, Г. Ф. Шершеневич. Вони продовжили дискусію про гармонійне поєднання приватного й публічного інтересів у праві. Так, К. О. Неволін (1806–1855 рр.) обґрунтував, що різке протиставлення приватних (окремих) і публічних (загальних) інтересів слугувало підставою для падіння Римської імперії. Така аргументація значення інтересів для розвитку держави та права була висловлена задовго до появи праці німецького дослідника Р. Ієринга про мету в праві. Проте, на відміну від Р. Ієринга, який розмірковує про існування публічних інтересів у публічному праві, а приватних – у приватному, професор К. О. Неволін стверджує, що протиставленням публічних і приватних інтересів означена вся система права. Тобто як у приватному, так і в публічному праві наявне поєднання публічних та приватних інтересів, комплекс елементів публічного й приватного права [12, с. 29].

Привертає увагу дослідження Б. М. Чичеріна (1828–1904 рр.) «Курс державної науки», де автор обстоює гармонійне поєднання приватного та публічного інтересів: «...будь-який аспект суспільного життя складається з двох елементів – приватного та публічного, кожен із яких має певну приналежну йому невід'ємну сферу. Ідеал полягає в гармонійному їх співіснуванні, а не поглинанні одного іншим» [13, с. 48].

У радянський період розробки питань інтересу юридичною наукою можна виокремити два етапи. На першому етапі (30–50-ті рр. ХХ ст.) дослідження обмежувалися з'ясуванням співвідношення інтересу та суб'єктивного права. Характерним для цього періоду є використання категорії інтересу без розкриття

її змісту та врахування загальнофілософських і соціально-політичних аспектів. Цим поняттям юристи (А. В. Венедіктов, С. М. Братусь) оперували у своїх дослідженнях як аксіомою. Середина 60-х рр. XX ст. була означена початком другого етапу, що вирізнявся більш інтенсивним і поглибленим осмисленням проблеми інтересу в праві, охоплюючи такі аспекти, як вивчення ролі інтересів у формуванні права (В. П. Грібанов), питань їх правового вираження та забезпечення (Р. О. Халфіна), поєднання суспільних і особистих інтересів у праві (В. А. Патюлін) тощо. Особливістю цього періоду стало прагнення розкрити сутність і структуру інтересу.

Зі здобуттям незалежності й початком упровадження в економіку України ринкових елементів господарювання актуальності набуло питання природи та взаємозв'язку приватного й публічного інтересів у праві. Наявні вітчизняні та зарубіжні монографічні дослідження можна систематизувати за предметною належністю в окремі групи.

1. Праці, присвячені вивченню теоретичних аспектів природи приватного та публічного інтересів у праві, зокрема І. В. Першіної «Інтерес у праві» [14], М. В. Першіна «Приватно-правовий інтерес: поняття, правоутворення, реалізація» [15], М. А. Самбора «Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації» [16], В. Ф. Сіренка «Інтереси і влада» [17], В. В. Субочев «Теорія законних інтересів» [18] та ін.

2. Дослідження, у яких здійснено аналіз взаємозв'язку публічного та приватного інтересів у різних галузях права. Наприклад, І. П. Андрушко «Категорія «інтерес» у конституційному праві: питання теорії та практики» (2014 р.), І. В. Венедіктова «Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві» (2011 р.) [4] і «Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві» (2014 р.), О. М. Вінник «Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення» (2003 р.) [3], А. Є. Кубко «Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України» (2012 р.), Є. В. Лакушева «Публічні та приватні інтереси в податковому праві» (2014 р.), О. В. Шпотаківська

«Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві» (2005 р.) та ін.

3. Праці, присвячені дослідженню приватного та публічного інтересів міжгалузевого спрямовування, а саме: О. М. Клименко «Співвідношення публічного та приватного інтересів в аспекті примусового відчуження об'єктів права приватної власності, зумовленого суспільною необхідністю (конституційно-правовий аналіз)» (2011 р.), О. Ф. Мельничук «Публічний та приватний інтерес у контексті забезпечення права людини на освіту» (2011 р.).

Новим і перспективним, на нашу думку, напрямом опрацювання категорії інтересу, його місця та ролі в сучасному житті суспільства, співвідношення приватного та публічного інтересів стали наукові розвідки провідних фахівців права Польщі й України, викладені в спільній монографії «Концепція інтересу в юридичних науках, законах і судах Польщі та України». До того ж, нині вивчення природи приватного та публічного інтересів визнано ключовим завданням низки тематичних наукових конференцій.

Інший вектор історіографічного наукового пошуку зумовлений аналізом юридичних текстів форм (джерел) права різних хронологічних періодів вітчизняного та зарубіжного походження, які містять слово «інтерес» і словосполучення «публічний і приватний інтереси», а також слова та вирази близькі за значенням. Для цього рівня базовими поняттями є категорії «інтерес» і «законний інтерес». Так, опрацювання чинної Конституції України від 28 червня 1996 р. дозволяє зауважити, що термін «інтерес» вжито в її тексті 18 разів [16, с. 3]. Водночас поняття «законний інтерес» є досить популярним у міжнародно-правових документах, конституціях низки країн, внутрішньодержавному законодавстві тощо.

Отже, на підставі викладеного вище можна підсумувати таке. Поняття «інтерес» систематично досліджують представники юридичної науки, а також фахівці суміжних галузей гуманітарних знань. Тривалу зацікавленість цим предметом наукового пошуку можна пояснити вагомою роллю інтересу в системі організації соціального життя, а також

важливістю поставлених перед юридичним співтовариством задач із розбудови державно-правових інститутів, забезпечення гармонійного поступу суспільства. З огляду на це, актуалізація питання про сутність приватного та публічного інтересів у праві є історично зумовленою.

Наявні дослідження інтересу загалом і приватного й публічного інтересів зокрема доцільно диференціювати на певні блоки знань: по-перше, за предметною належністю, у результаті чого можна виокремити праці філософського, теоретичного спрямування, а також галузевого, міжгалузевого та прикладного; по-друге, за різновидом (типом) наукового джерела, виділяючи наукові видання, навчальну літературу та правові акти, де певною мірою відображено аспекти означеної проблематики. У кожному конкретному випадку суб'єкт наукового пізнання намагається вирішити власні дослідницькі задачі, ґрунтуючись на особливостях предмета й методу дослідження. Однак у комплексі вони становлять цілісну, хоча й розмаїту картину таких видів інтересу, як приватний і публічний, існування яких зумовлено фактом функціонування права в його численних формах.

Водночас не достатньо вивченими залишаються питання юридичної природи приватного та публічного інтересів у праві та їх співвідношення. Необхідним є висвітлення впливу приватного та публічного інтересів на метод правового регулювання суспільних відносин, аналізу способів поєднання в праві приватного та публічного інтересів, їх балансу. Недостатньо уваги приділено особливостям вираження приватного та публічного інтересів у матеріальному і процесуальному праві. Таким чином, згадані категорії залишаються недостатньо опрацьованими складовими права, що свідчить про важливість і доречність досліджень у цьому напрямі наукового пошуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Правоутворення в Україні: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія / [Т. І. Тарахонич, О. Г. Варич, Т. О. Дідич та ін.]; за заг. ред. Ю. Л. Бошинського. – Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2010. – 592 с.

2. Личенко І. О. Захист законних інтересів громадян України у сфері власності: адміністративно-правове дослідження: монографія / І. О. Личенко. – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 416 с.
3. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія / О. М. Вінник. – Київ: Атіка, 2003. – 352 с.
4. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві: монографія / І. В. Венедіктова. – Харків: Нове Слово, 2011. – 260 с.
5. Історія вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вищих навч. закл. і ф-тів / за заг. ред. Г. Г. Демиденка. – Вид. 3-тє, допов. – Харків: Право, 2005. – 912 с.
6. Хоміцька З. М. Словник латинських юридичних висловів / З. М. Хоміцька. – Вид. 3-тє. – Харків: Право, 2008. – 272 с.
7. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: курс лекцій / Г. Г. Демиденко. – Харків: Право, 2012. – 416 с.
8. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу та право: навч. посіб. для дистанц. навч. / Г. І. Трофанчук. – Київ: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
9. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: монографія / С. Д. Гусарєв. – Київ: Знання, 2005. – 375 с.
10. История политических и правовых учений: учеб. для вузов / [В. Г. Графский, Н. М. Золотухина, Л. С. Мамут и др.] ; под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М.: Норма, 2004. – 944 с.
11. Марченко М. Н. История политических и правовых учений: учебник / М. Н. Марченко, И. Ф. Мачин. – М.: Высшее образование, 2005. – 495 с.
12. Банчук О. А. Публічне і приватне право: історія українських вчень та сучасність: монографія / О. А. Банчук. – Київ: Конус-Ю, 2008. – 184 с.

13. Зорькин В. Д. Чичерин : монография / В. Д. Зорькин. – М. : Юрид. лит., 1984. – 112 с.
14. Першина И. В. Интерес в праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Першина Ирина Викторовна. – Н. Новгород, 2002. – 183 с.
15. Першин М. В. Частно-правовой интерес: понятие, правообразование, реализация : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Першин Михаил Викторович. – Н. Новгород, 2004. – 199 с.
16. Самбор М. А. Интерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Самбор Микола Анатолійович. – Київ, 2010. – 260 с.
17. Сиренко В. Интересы и власть : монография / В. Сиренко. – Киев : Ориони, 2006. – 536 с.
18. Субочев В. В. Теория законных интересов : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Субочев Виталий Викторович. – Тамбов, 2009. – 501 с.

Oleksandra Huniak – Judge of the Peremyshliany District Court of Lviv Region

Private and Public Interests In Law: Current Status Research and Prospects For Further

The article examines the current state and prospects of understanding the problems of private and public interests in the law. Analyzed the most important views of thinkers, philosophers, lawyers, the essence of private and public interests from the earliest times of political and legal thought until today.

It was established that the term «interest» is constantly in the field of legal science representatives, and professionals related branches of human knowledge. Long-term interest incurred to the subject of scientific research, due to a significant role played by interest in the organization of social life and the importance given